

ОБРАЗ-СИМВОЛ БАТЬКА, ЙОГО МІМЕТИЧНІ ФОРМИ ЯК МОРАЛЬНИЙ ІДЕАЛ (НА ПРИКЛАДІ ЛІРИКИ ТАРАСА МЕЛЬНИЧУКА)

І.А.Зелененька

Анотація. У статті проаналізовано про образи-коди, образи-символи батька як міметичні форми високого естетичного рівня, моральний ідеал, формант екзистенції в ліриці поета-дисидента Тараса Мельничука.

Ключові слова: образ-символ, образ-код, моральний ідеал, мімесис, екзистенція, міт.

Аннотация. В статье повествуется об образах-кодах, образах-символах отца как о миметической форме высокого эстетического уровня, моральном идеале, форманте экзистенции в лирике поэта-дисидента Тараса Мельничука.

Ключевые слова: образ-символ, образ-код, моральный идеал, мимесис, экзистенция, мит.

Summary. The article deals with the image-code, the image-symbol of a father as the form of the mimesis of a high aesthetic level, the moral ideal, the formant of existence in the lyrics written by poet-dissident Taras Melnychuk, the laureate of National Taras Shevchenko Prize.

Key words: the image-code, the image-symbol, the moral ideal, the mimesis, the existence, the myth.

Постановка проблеми. Огляд публікацій. Проблема побутування образів-символів як естетичної структури, всі елементи якої підкоряються певній закономірності та векторизовані під дією психологічних реєстрів, у поезії дисидента Т.Мельничука не були досліджені, хоча його лірика становила інтерес для вчених (Н.Зборовська, С.Кут) із боку психоісторичних, екзистенційних особливостей. Зосібна – образ батька є певною міметичною закономірністю, яка “рухає” образи до системи (екзистенції) в ліриці Т.Мельничука. Нині кваліфікуємо “поведінку”, “характер” образу як індивідуальний, оригінальний психічний спалах-спазм, що й досліджуватимемо в контексті інших образів-символів родинності (патріархальності) – матері, землі (в їх опозиції) та ін.

На думку С.Кута, домінування образів-антиподів, антиномічних символів та дуалістичних понять у Т.Мельничука завадило створенню цілісного настрою збірок: “Його заслонила “трагічність і величність світу” [5, с. 110]. Оскільки структура як система передбачає наявність коду, а код, у свою чергу, поєднує в собі вертикальну й горизонтальну, парадигматичну й синтаксичну осі (парадигматична вісь – символи і правила їх поєднання, синтагматична – комбінації символів) [1, с. 66], саме код організовує образи в логічний та алогічний ряди. Отже, код – це модель, правило, основа системи й структури та їх руйнування (модель руйнування ілюзії та правила). Руйнування системи як сукупності образів відбувається у їх символічних значеннях та зв'язках між ними, через семантичне заперечення, яким у художній літературі можуть запобігти міметичні форми образів-символів батька – архаїчного, патріархального начала, закладеного у свідомості українців (коду).

Мета статті – проаналізувати образи-коди “батька” в поетичних текстах Т.Мельничука з погляду аналітичної психології.

Кодом української літератури є націотворча трансформація “коду батька-матері” (за Н.Зборовською). Т.Мельничук вповні використовує можливості цього коду: при цьому материнський код більш виразний, має об'ємні семантичні зв'язки, більш асоціативний та менш гранично експресивний. Застосовуючи материнський код, вдається універсалізувати значення алегорій, метафор та гіпербол: “Ведмежатко малину їло, / запихаючи з листям у рот, / пасло бджіл і маму любило...” (цикл “Флояра мольфара”). Із поняттям коду співвідноситься поняття естетики символічного та контекстуального, бо символ – це цілий дискурс, система знаків, ціла полеміка (психологія) в собі. Отже, найбільше Т.Мельничук оперує кодами, які мають здатність “влягати” в системи. Це власне “системні коди” (термін У.Еко), сильні, стійкі, денотативні (об'єктні, системно-значущі, автологічно – об'єкти дійсності) та слабкі, васальні – конотативні коди (додаткові, емоційні, що містять інформацію про експресивну силу та оцінну вартість). Отже, в конотативних кодів виразне абстрактне значення. Конотативний код “приписує” “інакше” значення денотативному коду (маємо на увазі коди «батько – мати», образ матері виникає у спогадах-ретроспекціях одразу за образом батька, як послідовний, психологічно обумовлений).

Код виявляє себе у мітичній формі образу. Аналізуючи мітичні образи, враховуємо, що міт – один із найпоширеніших термінів архетипної критики та структуралістичних досліджень: 1) це розповідь про

богів, 2) розповідь про надприродну силу. Міт – структурна основа літератури (за Н.Фраєм). Н.Фрай розглянув міт як граничне явище: на його думку, міт – це одна крайність літературного задуму, інша – це натуралізм, а посередині знаходиться “поле романсу” [11, с. 143]. У віршах “Князя роси” знаходимо мітичного бога Сонця (батька сонця) та сончечоловіка, сонцебатька. Отже, доходимо висновків, що в ліриці Т.Мельничука чимало граничного: поет намагається обожнити те, що не є божественним (батька, матір). Високоміметичний рівень міфу про батька й матір свідчить, що поет шукає приховані сторони дійсності, любов, правду і ймовірність (ці пошуки ведуться в собі, людина – центр якоїсь великої системи, яка не дорівнює космосу, але виходить за межі планети. Читаючи вірші, реципієнт налаштований на пошук мітологічного як таємничого, особливо це стосується лірики Т.Мельничука. Отже, основи міту – аналогія, випадкова пов’язаність образів, значуща пов’язаність образів (системність).

Тому мітичне мислення – образне, системне мислення. Мітичне мислення відіграє ще й роль концептуального мислення [7, с.453]. Дослідження мітичного мислення дозволяє розглянути образи як змістовні (не абсурдні). Відтак поет, так би мовити, силою мітичного стверджує загальновідоме так, що воно видається реципієнту евристичним: що не хочеш забути – не забувай. К.Леві-Стросс узагальнив це так: “Якщо ми повіримо, що вміст нашої свідомості, ні за природою, ані за походженням не відрізняється від основних виявів самого життя, і якщо повіримо, що немає неподоланної прірви між людством, з одного боку, та всіма іншими живими істотами (не тільки тваринами, але й рослинами), з іншого, – тоді, можливо, ми досягнемо більшої мудрости, ніж сподівалися [6, с. 454]”.

Мітичні образи за способом розташування і “об’ємності” значення в тексті можна поділити на дислоковані та не дислоковані (невизначено дислоковані). “Об’ємні” мітичні образи кваліфікуються як загальні розповіді, дотичні до божественного – мітої (за Н.Фраєм, [11, с.150]). З цього визначення випливає, що мітоями можемо вважати деякі поезії з циклів “Флояра мольфара”, “Просинець”, “Пастирі” та “Апокаліпсис”. У “Князі роси” переважають міфічні міти. Переважно, міти у збірках Т.Мельничука є непов’язаними, не близько спорідненими між собою, хоча в них вловлюються загальні ідеї. Розкидання елементів цілого у “Князі роси” відбувається під враженням втрати батьківщини, свободи, рідних та ілюзорного пошуку втраченого. Яскравим прикладом цього є поезія “Під роєм бджіл і стріл...”:

...шукаю в попелі батька
зуб сонця блиснув – не злякав
палац цвіркуна повен козаків
і дівочих зітхань
шукаю і дмути на мене блищаки.

Локальна прихильність до батьків як “фундаментальна форма інцесту” (термін Фромма) виявляється у ліриці Т.Мельничука не тематично, а в еволюційно “послідовних” образних формах:

А найпевніша віра – віра матері в себе,
віра сина – материнським долоням” (цикл “Чага”).

Т.Мельничук згадує в поезії свого батька уже після його смерті у формі образів-сновидінь. Прихід батька по смерті як живого є вираженням давнього релігійно-міфічного світоглядного концепту смерті, характерного для європейських народів [10, с. 456], є символом на позначення духовного оновлення після смерті:

Тато померли і тепер приходять до нас
у полотняному вбранні,
яке носять тільки Зірниці і Зірковики (“Тато померли”).

Форма сну як типова для нашої культури форма передачі бажаного-втраченого має виражену семантично-зорову групу творення асоціативних рядів: Тато – полотняне вбрання – Зірниці, Зірковики. “Тато приходять з обличчям, позиченим у місяця...” – мотив місяця, супровідний для померлого у царство живих, є давнім міфом: мотив місяця для пояснення смерті (за С.Токаревим) має негативну аналогію, побудований за ознакою “вмирання і відродження” астрологічного тіла (місяця) на небі. Розмова матері з померлим чоловіком має знаковий характер діалогу зі смертю. Батько – “неперсоніфікований дух-божество” (за С.Токаревим) смерті, що пам’ятає своє походження і вступає в діалог з живими:

- Анно, пусти. Я змерз
Мама виходять до ганку:
- Юрку, йди собі геть
я не пускаю.

Поет описує містично-процесуальний образ батька, долучаючи до нього образ сліз:

Тато ображено йдуть до криниці,
за ними круглі сльози
сипляться і котяться мов обручі,
мов колеса у небеса.

Далі “бачимо” чіткий, міфологічний за характером, зв’язок цілком містичних образів та асоціацій – Мама – Тато – Смерть:

Мама беруть вагу
і важать на терезах життя і смерть,
на одну шальку кладуть смерть,
на другу життя і так важать...

Тут створено особливий авторський культ матері, де матір володіє здатністю проганяти, долати смерть:

Смерть переважає,
тоді мама на шальку, де життя,
кидають яблуко і головку капусти –
і життя переважає.

Основою творення такого міфу, мотивованого нездійсненим бажанням життя як універсуму, туги за померлим батьком, є поклоніння єдиній небесній богині Magna Mater, яка була втіленням плодючої землі. Мати долає смерть ілюстративно, на терезах, – повітряному символі за допомогою одиничних земляних символів – яблука, голівки капусти. Це також емблематика давнього індоєвропейського культу Великої Матері, що трансформувалася та подрібнилася в епоху патріархальності. До того ж в авторській версії мати є символом життя, а батько – символом смерті в антропоморфній формі анімїзму (оживлення) та анімізму (одухотворення). Мати “володіє” силою над дійсністю, часом: “суд свій вершить над дійсністю”, “...не спить мамі у ночі ці безконечні”, – оскільки в психології людини домінує архетип Матері. Маємо підстави вважати цей архетип фундаментальним комплексом творчого процесу, хоча “переважання архетипу Великої Матері означає конфлікт зі світом культурного канону [4, с.182]”. Інша поетична модель нездійсненого бажання вдоволеності життям формує той же асоціативний ряд батько-мати-смерть метафорично, в ключі поетичного нігілізму: “Сидить смутонько як батенько / а смертонька як матінка...” (“При лихій годині...”), – маємо ефект-концепт подоланого фатумом митця. Крім того, померлий батько поета приходить як дух, поет у цьому випадку виконує функцію медіума: “Психіка поета як медіума, потрапивши у високе енергетичне поле (міфологічною мовою – занадто наблизившись до божественного світу), розщеплюється на “частини” [2, с.121]”.

У поезії “Кузня (Пам’яті мого батька Юрія Мельничука)” світ переосмислений майже по-франківськи: «Світ – це кузня життя, а днесь – смерті? / І тільки над нею, як польський вїйт, / димар кажанами обдертий”. Батькова кузня інтерпретована поетом як специфічний храм й окрема давня релігія, перегукуючись із Франковим образом: «Так – було! І кузня кадила урочо / фіміам не богам, не царям – ковалям, / і крізь ґрати століть / дивилася в очі нам, Прометей онукам” (“Кузня”). Також земля як сакральна форма (втілення матері), таємний зв’язок із нею гуцулів (локально – батька поета) постійно інтригували митця, код землі – риторичний еквівалент лірики: «Батько вмирав і скаржився винно, / що землю забрав колгосп. / А земля йому готувала віно – / хрест серед цвинтарних рос...” Тому Т.Мельничук узалежив код землі від власної риторики та патріотичної патетики: для нього важливе власне дискурсивне бачення: “...чого він (батько) за землю тримався / мов до неї приріс пуповиною?”

Висновки. Отже, образ-символ та образ-код батька, що позиціонується як не контрадикторний у стосунку до образу матері й психологічно рівний до образів інших національних патріархальних форм, – це виразна міметична форма, із семою посередника між світами. Версифікуючи у ключі національного міфу, продовжуючи його екзистенційну тяглість, поет намагався підвищити коефіцієнт конгруентної самоідентифікації українців як етносу та якості культурної інтраверсії.

Література

1. Еко У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию. / У.Еко. – Санкт-Петербург, 1998. – 432 с.
2. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст / О.Забужко. – К., 1993. – 214 с.
3. Занепад чи відродження? З творчого обговорення [Ю.Ковалів, В.Дончик, Н.Зборовська, В.Мельник] // Слово і час. – 1996. – №11–12 – С.39–42.
4. Зборовська Н. Психоаналіз і літературознавство. / Н.Зборовська. – К.: Академвидав, 2003 – 392 с.
5. Кут С. Поетична воля, або Апперцепція підрубаної вишні (До питання про світогляд Т.Мельничука) / С. Кут // Прообраз: літературно-мистецький альманах. – Івано-Франківськ: Плай. – 1998. – . – Вип .1. – С.107–111.
6. Леви-Стросс К. Структурная антропология. / К. Леви-стросс. – М., 1983. – 480 с.
7. Лексикон загального та порівняльного літературознавства. – Чернівці, 2001. – 636 с.

Матеріали конференції

(4-й Міжнародний семінар “Актуальні проблеми професійної освіти: теорія і практика”)

8. Мельничук Т. Твори в трьох томах. [Упорядн. М.Андрусак, М.Лазарук / Пушик С. “Блакитна роса на траві й на колючому дроті...”: передм.] / Т.Мельничук. – Коломия: Вік, 2003. – Т.1: поезії. – 256с. – . – Т.2: поезії. – 256с. – . – Т. 3: ч. 1. – вірші – 496 с., ч. 2 – листи, спогади. – 344 с.
9. Мифы народов мира. Энциклопедия : в 2-х т. / [Ред. С.Токарев]. – М.: Русская энциклопедия, 1997. – . – Т.2. – С.450–455, 625–628.
10. Слово. Знак. Дискурс: Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.: [За ред. М.Зубрицької]. – Львів: Літопис, 2002. – 832 с.
11. Титаренко Т. Життєвий світ особистості у межах і за межами буденності. / Т.Титаренко.– К.: Либідь, 2003. – 376 с.